

KELENTEY BARNA

egyetemi docens
Debreceni Egyetem, Fogorvostudományi Kar
Konzerváló Fogászat nem önálló Tanszék
kelentey.barna@dental.unideb.hu

ADLER PÉTER SZTOMATOLÓGUS PROFESSZOR ELFELEJTETT HÁBORÚS VISSZAEMLEKEZÉSE

2021 nyarán – váratlanul – hozzájuttunk Adler Péter professzor könyvhagyatékához. Adler professzor 1946–1978 között vezette a debreceni Stomatológiai Klinikát, és nemzetközileg elismert szaktekintély volt. A hagyaték részeként kaptunk egy amerikai fogászati folyóiratot is, melynek 1947-es száma tartalmazott egy névtelenül közölt cikket, mely egy magyar fogorvos II. világháborús kálváriájáról számol be. Az adatokból és a leírásokból egyértelműen kiderül, hogy Adler Péter professzor írta a közleményt. Érdekes olvasmány, mely természetesen kissé szubjektív megközelítésű, és figyelembe kell venni, hogy külföldieknek, elsősorban amerikaiaknak íródott. Különlegessége, hogy magyarul eddig – tudtommal – sehol sem jelent meg. Akkori közlése a hidegháború kezdetére datálható, mely esetleg magyarázatot ad arra, hogy miért kérte a szerző az anonimitást. A cikk olyan fontos, hiánypótló információkat tartalmaz, amelyek révén hozzájárulhat a korszak jobb megismeréséhez.

Kulcsszavak: II. világháború, munkaszolgálat, ötödik hadoszlop, Adler Péter

STOMATOLOGY PROFESSOR PÉTER ADLER'S FORGOTTEN WAR MEMOIRS. Unexpectedly, during the summer of 2021, we obtained the book legacy of Professor Péter Adler. Professor Adler was the leader of the Stomatology Clinic between 1946–1978 in Debrecen and he was an internationally recognized specialist. As part of the legacy, we also received an American dental journal. The issue of 1947, which included an anonymous article written by a Hungarian dentist. It reports on his ordeal during the years of the 2nd World War. It is clear from the data and descriptions that Professor Péter Adler wrote the publication. It is a thought-provoking reading, but it shows of course a somewhat subjective approach and it should be noted that it was written for foreigners, primarily Americans. Its peculiarity is that it has not appeared up till now anywhere in Hungarian – as far as I know. His publication at the time can be dated to the beginning of the Cold War, which may explain why the author requested anonymity. The article contains important gap-filling information for the better understanding of the era.

Keywords: World War II., labor service, 5th column, Péter Adler

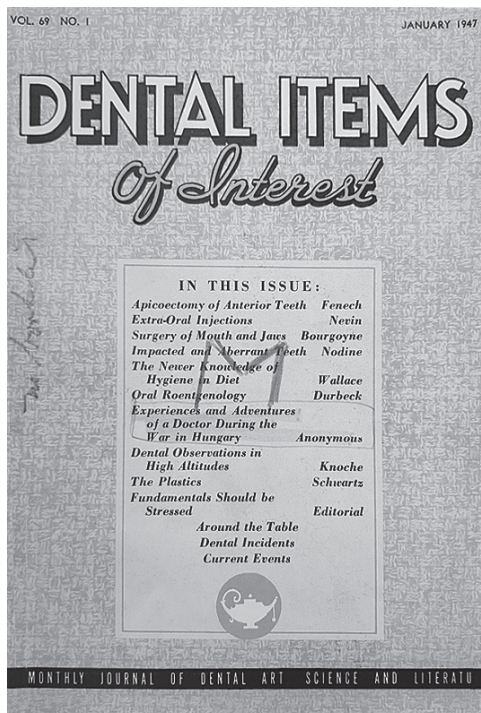

Beérkezett: 2021. 08. 15.
Közlésre elfogadva: 2021. 10. 15.
Copyright GERUNDIUM

2021 júniusában váratlanul Adler Péter néhai professzorunk könyvhagyatékához jutott a Karunk, a Debreceni Egyetem Fogorvostudományi Kara. A hagyaték részeként kaptunk egy amerikai fogászati folyóiratot is, amely az 1947. januári szám volt. A folyóiratot egyébként 1912 és 1953 között adták ki, és a fogorvoslás művészetének, tudományának és irodalmának havilapjaként jelent meg. A kapott lapszám tartalmazott egy névtelenül közölt cikket, amely a címlapon is meg volt jelölve.

A közlemény adataiból és leírásából egyértelműen kiderült az, hogy Adler professzor írta nem sokkal a II. világháború után. A cikk igen érdekes olvasmány, mely érthető módon kissé szubjektív hangvételű, és azt is figyelembe kell venni, hogy külföldieknek, elsősorban amerikaiaknak íródott. Különlegessége, hogy magyarul eddig sehol sem jelent meg. Érdekes, hogy Adler professzor sem hivatkozott rá egyszer sem, pedig nyugdíjba vonulásakor egy részletes összeállítást készített a saját és a Stomatológiai Klinika munkatársai által jegyzett közlemények listájáról, amelyek a vezetése idején születtek. Az sem teljesen világos, hogy miért anonim a szerző megjelölése, azonban szóba jöhet az, hogy már a hidegháború kezdete után íródott.

Mivel a cikk fontos és hiánypótló információkat tartalmaz, ezért mindenképpen érdemesnek tartottam magyarul is a megjelentetését. Remélhetőleg hozzájárul a vészterhes korszak jobb megismeréséhez.

1. kép. Az amerikai folyóirat címlapja
az Adler-hagyatékából

*Adler Péter professzor életútja*¹

Adler Péter az akkori politikai helyzet miatt a bécsi egyetemen tanult, 1934-ben szerzett orvosi diplomát. Közben a bécsi Fogászati Intézetben fogtechnikusi szakismereteket szerzett, majd elvégezte a kétéves fogszakorvosi tanfolyamot. 1936-ban a bécsi poliklinika kötelékébe lépett, ahol két éven át a fogszabályozó osztályon dolgozott. Az egyetem Élettani Intézetében már medikus korában elkezdett tudományos munkával is foglalkozni.

1939 tavaszán a politikai légkör megváltozása (Anschluss) miatt hazatért, és előbb a makói kórház belgyógyászati osztályán dolgozott, majd Szentesen a megyei kórház sebészeti osztályán kapott fizetés nélküli állást. Politikai okokból innen is távoznia kellett, és egy évig Budapesten szakfordítóként tevékenykedett Máthé Dénes fogorvos-professzor védelme alatt.

1943 őszén munkaszolgálatra hívták be és előbb egy szerb, majd egy zsidó munkás-század orvosa lett. 1945 elején szabadult fel Kassán. Egy véletlen találkozás alkalmával (vonaton) Sántha Kálmán debreceni ideggyógyász-professzor hívta meg a debreceni egyetemre, a Stomatológiai Klinikára, ahol 1945 márciusában kezdte meg munkáját. 1946-ban magántanárrá habilitálták és az év júniusában megbízták a Klinika vezetésével. 1948-tól klinikai főorvosként dolgozott, 1952-ben az orvostudomány kandidátusa lett, 1953-ban egyetemi tanárrá nevezték ki. 1957-ben elnyerte az orvostudományok doktora fokozatot.

A debreceni Stomatológiai Klinikát 1946–1978 között vezette és ezen időszak alatt világviszonylatban is megbecsült és elismert tudományos központtá emelte azt. Vezetése alatt 12 könyv és 487 közlemény, könyvrészlet, monográfia, valamint disszertáció jelent meg a Klinikáról. Két – általa írt és szerkesztett – tankönyve nyolc kiadást ért meg, amelyeket minden újabb kiadásnál részletesen átdolgozott. Ez egyedülálló a hazai fogászat történetében. Emellett lefordított két, magyar szerzők által írt fogászati, szájsebészeti tankönyvet német nyelvre.

A Magyar Fogorvosok Egyesülete elnökévé választotta, és 1976–1980 között a *Fogorvosi Szemle* főszerkesztője volt.

Számos, igen jelentős nemzetközi társaságnak volt tagja, ezen kívül több nagy múltú fogorvosi szaklap szerkesztőbizottsági tagja és állandó referense volt.

Főbb kutatási témái: fogászati érzéstelenítő szerek vizsgálata, egyes fogászati betegségek epidemiológiája, hazai karieszkutatás és felmérések végzése, fogszuvasodás fluorral történő megelőzése.

Az Európai Karieszkutató Társaság 1970-ben Debrecenben rendezte Kongresszusát,² kifejezésre juttatva ezzel, mennyire elismerték tudományos munkásságát.

¹ KELENTEY BAINA, „A Debreceni Stomatológiai Klinika története Adler Péter professzor vezetése alatt (1946–1979)”, *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények* 9, 3. sz. (2018): 11–23.

² KELENTEY BAINA, „50 éve jeles eseményt rendezett a debreceni Stomatológiai Klinika”, *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények* 12, 1–2. sz. (2021): 221–228.

Egykori tanítványai közül nyolcan nyertek el megyei kórházi főorvosi kinevezést, hárman kandidátusi fokozatot szereztek. Egyik tanítványa a Központi Stomatológiai Intézet későbbi igazgatója lett.

Működésének egyik legjelentősebb eredménye, hogy Debrecenben is megindult 1976-ban a fogorvosképzés. Ő fektette le az új Stomatológiai Klinika építészeti és szakmai követelményeit.

Adler professzor 1978-ban ment nyugdíjba, de szakirodalmi tevékenységét és klinikai tanácsadói munkásságát azután is folytatta.

Jelen volt az új Stomatológiai Klinika átadásán 1981. augusztus 31-én.

1983. augusztus 3-án Debrecenben hunyt el.

„EGY ORVOS TAPASZTALATAI ÉS KALANDJAI MAGYARORSZÁGON A HÁBORÚ ALATT³”

A demokratikus világ szövetsége a barbárság feletti dicsőséges győzelmével véget vetett a háborúnak. Végre felszabadultak azok, akiknek nézeteik, vallásuk vagy faji hovatartozásuk miatt szenvedniük kellett a nemzetiszocialista terror alatt. Közép-Európában az utóbbiak közül csak kevesen éltek túl az elmúlt évek borzalmait; az író történetesen közéjük tartozik. Most rendkívül nehéz körülmények között élve, de egy olyan szabad országban, ahol érdemes élni, újfent egyenlő lehet más emberekkel, mindazáltal az ember hajlamos elfelejteni a hétköznapi szűrkeségében az egykoron tapasztaltakat. Mindez érdekes lehet azok számára, akiknek volt szerencséjük egy szabad világban élni, terror, zsarnokság és a világháború közvetlen borzalmaitól megkímélve, betekintést nyerhetnek abba, hogy mi is történt Magyarországon ezekben az években.

A szerző, aki egy orvos személyes sorsát írja le, de természetesen mások is hasonló tapasztalatokat éltek át. Mindemellett némi fény derül az orvosi szakma magyarországi viszonyaira a háború előtt és a háború idején, a magyar hatóságok egészségügyi politikájára, az orvosszakmai társaságok politikájára és egyes orvosok személyes hozzáállására.

A szerző ifjúkorát Magyarországon töltötte, ahol felmenői már több mint egy évszázada éltek. Ettől függetlenül, a zsidó faji hovatartozása végett nem volt lehetősége orvosnak tanulni a magyar egyetemeken. Magyarországon csak állami egyetemek léteznek.

Az első világháború után a magyar parlament elfogadta azt a törvényjavaslatot, amely szerint az egyetemi tanulmányok csak korlátozott számú zsidó etnikumú személy számára voltak hozzáférhetők, mely az összes hallgató 5 százalékát teheték ki. Hogy kit kell zsidónak tekinteni, nem volt pontosan meghatározva; az egyetemi hatóságok megítélésétől függött. Az, hogy a zsidó vallás tagjait annak kell tekinteni, egyértelmű.

³ A szerző ismert fogorvos, és nyilvánvaló okokból ez a cikk névtelenül jelenik meg.

A kérdés az volt, hogy az átkeresztelt zsidókra és utódaikra mennyire vonatkozott ez a »numerus clausus«-nak nevezett törvényjavaslat. A pontosítás csak a Hitler faji nézeteinek határozott elfogadása után vált nyilvánvalóvá; ennek ellenére ez a törvényjavaslat a nürnbergi törvények egyik elődje és szabályzója volt.

Ezáltal sok fiatal kénytelen volt külföldön tanulni.

A szerző többekkel együtt orvosi tanulmányait Bécsben abszolválta, majd fogorvosi tanulmányait szintén itt végezte. Diplomáját követően Bécsben maradt. Soha nem bánta meg, hogy kénytelen volt az »Alma Mater Rudolphina-ban« tanulni, éppen ellenkezőleg, büszke arra, hogy a bécsi orvosi iskola hallgatója lehetett, és oly jeles személyek voltak az akadémiai tanárai, mint O. Fürth, J. Tandler, J. Schaffer, E. P. Pick, R. Maresch, A. Haberdá, A. Eiselsberg, W. Weibel, N. Jagic, L. Arzt és K. Lindner. Büszke arra, hogy engedélyezték számára, hogy az egyetem élettani intézetében kutathasson, ezért személyesen köszönettel tartozik A. Durig-nak és F. Scheminzky-nek. Itt ismerkedett meg a tudományos kutatás módszereivel és a kutatómunka szeretetével. A fogászatban szerencséje volt, hogy a néhai A. Oppenheim-nél tanulhatott, aki élete utolsó évét Kaliforniában töltötte.

Az »Anschluss« eredményeként a szerző kénytelen volt elhagyni Bécset, és visszatérni Magyarországra, ahol külföldi diplomája miatt nem volt engedélye praktizálni. A »numerus clausus« törvényjavaslat miatt azonban nem engedélyezték tanulmányainak befejezését magyarországi egyetemen.

De, – és ez némileg meglepő lehet az olvasó számára –, az elnyomás alatt élők közül azon pár személynek, akik az elmúlt háború előtti években Magyarországon tanulhattak, szintén nem volt engedélyük praktizálni.

1936-ban egy törvényjavaslat alapján létrejöttek a »Kerületi Orvosi Kamarák«, melyek 1939 után engedélyező szervekké váltak. A »társadalmi egyensúly« megteremtése érdekében nem lehetett új praktizálási engedélyeket kiadni zsidó származásúaknak, amíg az arányszámuk nem felelt meg az ország teljes lakosságára kivetítve. Ez utóbbit a zsidó valláshoz tartozók számának megállapításával határozták meg; mindazonáltal az engedélyek odaítélésekor a faji törvényeket a nürnbergi minta alapján alkalmazták, bár kissé enyhített formában. A kereszténység felvételének dátumától vagy a szülőktől függött, hogy egy embert zsidónak kell-e tekinteni vagy sem. Az egyházak politikai és társadalmi életre gyakorolt óriási befolyása ellenére ezt a törvényjavaslatot a magyar parlament elfogadta. A »társadalmi egyensúly« szlogent hangoztatva a zsidó etnikumú állami alkalmazottakat elbocsátották.

Érintett volt ebben számos kórházi és klinikai orvos, valamint az állami egészségügyi szolgálat orvosai is. Az egyetemek professzorait mentesítették ez alól.

A magyar területek német segítséggel történő visszaszerzése, »Szent István király birodalmának újraegyesítése«, valamint Csehszlovákia, Kárpátalja és Erdély egyes részeinek visszacsatolása következtében nagy szükség volt az orvosokra. Ezen visszacsatolt területeken a kormány döntően magyar nemzetiségű orvosokat nevezett ki tiszteknék, kórházi főorvosoknak, stb. E területek szegény lakosságát tekintve azonban nem praktizált elegendő számú magyar orvos.

A kormány ezért 1939 decemberében rendeletet adott ki, lehetővé téve az engedéllyel nem rendelkező orvosok számára, hogy bizonyos körülmények között elláthassanak betegeket. Természetesen engedéllyel rendelkező orvosok irányítása alatt, és persze természetesen fizetés nélkül. A szerző tehát két évet töltött el ifjú sebészként egy körülbelül 35 000 lakosú közösség kórházában⁴, ingyen. Az ilyen körülmények között végzett munka nem melleleg pszichológiai szempontból is érdekes. A kormányrendelet értelmében az ilyen jellegű engedélyeket a helyi közigazgatási hatóságoknak kellett megadniuk. Hivatalosan soha nem kaptam ilyen jellegű engedélyt, a kórház fősebése⁵ – nemzetközi rangú és elismert sebész – vállalt felelősséget a tevékenységemért. A helyi közigazgatási hatóságok nem akartak ilyen engedélyt kibocsátani; egy zsidónak a legkisebb esélyt is adni, mivel meg voltak győződve arról, hogy Németország megnyeri a háborút; és nemkívánatos lett volna a győztes szemében, ha bármilyen – akár ilyen jellegű – segítséget is nyújtanak még egy átkeresztelkedett zsidónak is. Viszont amíg valaki más vállalja a felelősséget mindaddig tolerálták ezt a helyzetet. Nem voltak álnokok – megtagadhatták volna a munkavégzésemet – pusztán gyávák voltak. Ez a romlott lelkiállapot, amely hárt minden felelősséget, a magyar középosztálynak túlnyomó többségére, különösen az állam alkalmazottjaira jellemző. Fizetés nélküli ifjú sebészként közel két évet töltöttem el itt; két másik kollégával hasonló helyzetben. Kaptunk egy kis szobát, ételt, és azáltal, hogy segédkeztünk a nagyobb műtéteknél kerestünk valamicskét, amiért a fősebész vállalta a felelősséget.

A Kerületi Orvosi Kamara volt az egyetlen hatóság, melyet nyugtalanított ez az állapot. Főnökünk négy-hat hetente figyelmeztetést kapott azért, hogy mekkora gaztett az engedéllyel nem rendelkező személyeket, különösen zsidókat alkalmazni. Tevékenységünket szigorúan leszabályozták. Ezek az intések rendszeresen iktatva lettek a szemétkosárba.

A kórház személyzete több orvosból állt. A legtöbb osztály vezetője jól képzett orvos volt, akik mélyen megértették sajátos helyzetünket. A »modernebb« felfogású fiatalabb kollégák kevésbé voltak megértőek. A kórház, valamint minden intézmény a politikai ügynökök állandó ellenőrzése alatt állt. Egy ideig naponta olvastam a szociáldemokrata párt folyóiratát; azonban a főnökömet behívták a kormányzati hatósághoz, amiért bárkinek is megengedte, hogy olvasson egy »destruktív jellegű« folyóiratot a gyengélkedőn. Valószínűleg az egyik fiatalabb kollégát zavarta az a tény, hogy a szocialisták létezhetnek anélkül is, hogy nemzeti-szocialisták lennének, és ő ezt jelentette.

1942-ben az Orvosi Kamara kényszerítette a kormányt, hogy vonja vissza azt a rendeletet, amelynek értelmében munkánkat engedélyezték; ezért többek között elvesztettem a fizetés nélküli posztomat. A helyzet rosszabb volt, mint bármikor azelőtt.

A német hadsereg messze behatolt Oroszországba, és a magyar hatóságok biztosra vették, hogy a háborút Németország nyeri. Ennek ellenére egyesek nem azért hallgatták a brit híradásokat, hogy információkat szerezzenek a nemzetközi ügyek és a hadviselés valódi helyzetéről, hanem azért, hogy lássák, mit is csinál Nagy-Britannia ebben a helyzetben. A magyar

⁴ Csongrád vármegye közkórháza, Szentés.

⁵ Dr. Bugyi István, a szentesi kórház igazgató-főorvosa, m. kir. egészségügyi főtanácsos.

csapatok segítették Hitler erőit a meghódított területek lakosságának az elnyomásában. A magyar hadsereg büszke volt arra, »hogy segíthet a bolsevizmus rémuralma alóli Európa felszabadításában.« A német hatóságokkal való vitathatatlan együttműködés biztosítása érdekében egyetlen zsidó sem szolgálhatott a fegyveres erőknél. »Dulce et decorum est pro patria mori«⁶ volt a mindennapi élet szlogenje; bár senki sem halt meg az otthonáért, mégis sokan a német érdekek végett lelétek vesztüket. A magyar kormányzati hatóságok számára elfogadhatatlan volt, hogy a zsidóknak nincs lehetőségük meghalni az »új európai rend« érdekében, amelyben egyáltalán nincs is helyük. Tűrhetetlen volt, hogy a kibővített ország nemzeti kisebbségei, mint a rutének, románok és különösen a jugoszlávok, mentesüljenek e »decorum«⁷ alól. A nemzeti kisebbségek eléggé megbízhatatlanok voltak ahhoz, hogy a hadseregben szolgálhassanak, ezért kialakították a munkaszolgálatot. Eleinte ezek csak a zsidóknak szóltak, azonban később a nemzeti kisebbségekre is vonatkoztak. Hivatalosan ebben a munkaszolgálatban az embereket katonaként kellett volna kezelni, de bizonyos jelentőségű különbségek léteztek. A munkaszolgálatnál a tiszték és a tizedesek voltak a parancsnokok, felettesek, őket máshol nem alkalmazták a hadseregben. Többnyire tartalékosok voltak, akiknek korábbi életük során soha nem volt lehetőségük senkinek sem parancsolni. Most élet és a halál urai lettek a kétszáz vagy több fő feletti kompániájukban.

Több munkaszolgálatos egységet szállítottak a meghódított szovjet területek messzi vidékeire. Ott kemény munkát végeztek elnyomóikért, és bosszúból még megfelelő ételt sem kaptak. Sok ezer fiatal halt éhen, vagy a télnek védtelenül kitéve. A munkaszolgálatosoknak nem volt egyenruhájuk, a saját ruhájukat és cipőjüket viselték. Mindenki hátizsákot cipelt némi élelemmel és tartalékruhával; ezt a mennyiséget először is az egyes személyek teherbírása, másodsorban a katonai hatóságok előírásai korlátozták. Csak egy tartalék ruha volt megengedett, semmi más. Néhány munkaszolgálatost a nyár folyamán szállítottak Ukrajnába. Hivatalosan a rokonoknak megengedték, hogy ruhákat és élelmiszereket tartalmazó kis csomagokat küldjenek férjeiknek, fiaiknak és testvéreiknek a munkaszolgálatra, azonban ezek sajnó ritkán érkeztek meg, gyakran a postán vagy parancsnokok és segítők lopták el azokat. Tehát ezek a szerencsétlen nyomorultak, akik addig túléltek szó szerint meztelenül vagy rongyokba öltözve várták az orosz telet. Számos orvos volt közöttük.

Az olvasó nehezen tudja elhinni, hogy amikor nagy szükség van odahaza az orvosokra, nem is beszélve a fegyveres erők képzett egészségügyi személyek iránti igényeiről, akkor az orvosokat is munkaszolgálatra kényszerítik, ahol bármilyen fizikai munkát végeztek az orvosi ellátáson kívül. Ezen munkaszolgálatos csapatok némelyikében húsz-harminc orvos is szolgált. 1942 nyarán több orvost behívtak a budapesti Zsidó Kórházból a kerületi katonai parancsnoksághoz, és azonnal a szokásos civil öltözködben Ukrajnába deportálták őket munkaszolgálatra. Nem engedték meg nekik, hogy búcsút vegyenek családjuktól, vagy egyáltalán a szokásos hátizsákot sem kaphatták meg.

⁶ „Édes és dicső a hazáért meghalni.” (latin)

⁷ „dísz” (latin)

Az Orvosi Kamara nem kifogásolta zsidó tagjaival szembeni ezen jellegű kegyetlenkedést. Az 1919-es ellenforradalomban néhány fiatal orvos megalapította a MONE⁸ nevű orvospolitikai társaságot, amely fennállásának első pillanatától kezdve egy fasiszta/faji mozgalom tenyészeté volt az orvosi körökben. Szégyenletes megemlíteni a magyar orvoslást illetően, hogy ez a fasiszta szervezet óriási hatással volt minden orvosi tevékenységre. Az egyetemeken az orvostudomány professzorainak szinte mindegyike tagja volt ennek a társaságnak. Hivatalosan a MONE-nak semmi köze nem volt az egyetemi tanárok, főorvosok kórházakba történő kinevezéséhez, de ez az orvosfasiszta csoport befolyásolta az állam minden hatalmát az főiskolai tanárok kinevezésében, természetesen előnyben részesítve saját aktív tagjait. A második magyar köztársaság bukásától, az orosz hadsereg felszabadításáig, az eltelt huszonhét esztendőben több professzort neveztek ki politikai nézeteik miatt, mintsem megfelelő tudományos hírnevük, vagy az orvosnemzedékek kinevelési képességükből kifolyólag. A MONE természetesen élen járt a zsidók állami szolgálatba lökésében, az egyetemekről és kórházakból való elbocsátásukban; és minden befolyását a munkaszolgálatba való kényszerítésre és az orvosok fizikai munkásként való kiaknázására használta. Fő célja a magyar orvostudomány zsidó befolyástól való teljes felszabadítása volt. A MONE havilapban publikált orvospolitikai témákat. Ebben a folyóiratban áttekintették az orvostudományhoz köthető új publikációkat, köztük Victor Heiser könyveit is. Mindezen könyvek jó kritikákat kaptak, de a MONE következő számában röviden leközölték, hogy Heiser könyvének elismerését visszavonták, mivel a szerző zsidó volt.

Figyelemre méltó, hogy a MONE-nak semmi kifogása nem volt a magyar politikai, társadalmi és orvosi életre gyakorolt német befolyással szemben. A MONE az egyike volt az ötödik hadoszlop⁹ első csapatainak Magyarországon.

Az orvosok többsége ennek a társaságnak tagja volt. A kerületi MONE szervezetben szokás volt a vidéki egyetemek professzorait, a kórházi osztályok főorvosait és a tiszti főorvosokat stb. tiszteletbeli tagként vagy az igazgatótanács tagságába beválasztani. Legtöbbször elfogadták a kinevezést és nem tettek egyebet; de mindemellett engedték, hogy a jó hírnevük mögött a MONE elrejtse politikai elképzeléseit ezzel elősegítve mások félrevezetését.

Néhányan közülük még aktív munkát is végeztek a MONE érdekében. A jelenlegi magyar kormány megpróbálja megtisztítani az állami szférát a fasisztáktól; ezért egyes nemzetközi hírű orvost, akadémiai tanárt, kórházi főorvost stb. korábbi politikai tevékenységük miatt elbocsátott az állami szolgálatból. Ezért a demokratikus magyar orvosok számítanak arra, hogy mielőtt a Magyarországról elvándorló orvosoknak bárminemű engedélyt is kiadnának, figyelembe veszik elsőnek a jelenlegi magyar hatóságok véleményét. Ezáltal elkerülhetővé válik, hogy az ötödik hadoszlop egy korábbi tagja, aki úttörő munkát végzett a német terjeszkedés és agresszió elősegítésében, ill. az emberi kultúra megsemmisítése érdekében, munkához juthasson az Egyesült Államokban vagy bárhol máshol az angolszász területeken. A fasiszta és demokratikus Magyarország eltérő hozzáállásának bemutatására egy tényt

⁸ Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete.

⁹ „belső ellenség” – Az elnevezés az I. világháborús német összeomlás után keletkezett.

ki kell hangsúlyozni; a fasiszta terror idején a zsidó orvosok egyszerűen nem kaptak engedélyt a praktizáláshoz, és munkaszolgálatra kényszerítették őket, ellenben jelenleg a MONE volt vezetőit csak az állami szolgálatból bocsátják el, és folytathatják magánpraxisukat.

Kezdetben az embereket rendszer nélkül hívták be munkaszolgálatra. Az elveket, amelyek alapján kiválasztódtak erre a célra, nem könnyű felsorolni. A katonai hatóságokkal való kapcsolat, barátság vagy politika révén bárkit besúghattak, akinek jelenléte nemkívánatosnak tűnt, és ezen személyt két héten belül Ukrajnába deportálták. Ily módon a nemzeti-fasiszta beállítottságú jogászok több zsidó kollégájukat küldték munkatáborba. A katonai hatóságok, amelyek a munkaszolgálatosok ügyeivel foglalkoztak, korruptak voltak, így az ember megvesztegetéssel megszabadulhatott a munkaszolgálatától. Ennek folytán elsősorban azoknak kellett ezt elszenvedniük, akik szegények voltak és rossz politikai nézeteket vallottak, bár akárkivel megtörténhetett, akit politikailag jó hírnevűek súgtak be.

Ezen romlott állapoton a hadügyminisztérium¹⁰ 1942. novemberi rendelete szerint változtatni kellett. Megszüntette ezáltal a személyekhez fűződő igazságtalanságot, ezután minden zsidót behívtak. Az orvosokat illetően ez az utasítás némi enyhítést jelentett, mivel csak orvosként lehetett őket alkalmazni a munkatáborokban.

A szerző, miután elvesztette a nem fizetett posztját, Budapesten élt, ahol fordítási munkát végzett azoknak a szerencsésebb kollégáknak, akiknek lehetőségük volt kutatómunkára. A néhai Máthé Dénes professzor, a budapesti Stomatológiai Klinika igazgatója segített neki azáltal, hogy a klinika összes fordítói tevékenységével megbízta, és lehetővé tette számára a klinika könyvtárának a használatát is. Ez a néhai Árkövy József által alapított könyvtár Közép-Európa egyik legjobb fogászati könyvtára volt. Ugyan Máthé professzor a MONE alelnöke volt, azonban mindent megtett, annak érdekében, hogy segítsen a szerzőn, ill. másokon is. Munkatársainak egy része zsidó származású volt, és el kellett volna őket bocsátani, mégis az ő alkalmazásában álltak.

A külföldi végzettsége miatt Máthé professzornak nem volt lehetősége állást felkínálni a szerzőnek, vagy egyáltalán lehetővé tenni számára, hogy kutatómunkát végezzen a klinikán. Ez lehetetlen volt, mert a klinikát erőteljesen ellenőrizték az önkéntes-ügynök kollégái, akik jelentést tettek volna a felsőbb hatóságoknál – elsősorban az Orvosi Kamaránál –, amennyiben engedéllyel nem rendelkező személy végzett volna bárminemű tevékenységet.

Budapesten több orvost behívtak munkaszolgálatra, mint amennyire szükség lett volna. Az orvosok jórészt tartalékolták. Minden nap egy óra kivételével szabadok voltak; minden délután meg kellett jelennünk, hogy katonai utasításokat kapjunk. Amennyiben bárhol szükség volt a munkaszolgálatosra, akkor egyet odaküldtek.

Máthé professzor készségesen tanúsította, hogy szükség van a szerzőre a klinika tudományos munkáinak fordításában »annak érdekében, hogy azokat Németország szélesebb körében megismertethesse«, így a szerző 1943 májusáig szabad maradhatott. Ezt követően a munkaszolgálat késleltetése lehetetlenné vált.¹¹

¹⁰ Helyesen: Honvédelmi Minisztérium

¹¹ Máthé Dénes professzor 1943. kora nyarán súlyosan megbetegedett, ősszel elhunyt, és ez is közrejátszott az események megváltozásában.

2. kép. Máté Dénes professzor
(1877–1943)
1938-tól vezette a budapesti
Stomatológiai Klinikát

további előnyhöz jutott és jó üzlet volt az ipari és bányászati vállalatoknak munkaszolgálatosokat alkalmazni. Az én egységem eleinte néhány hónapig Várpalotán dolgozott. A negyven évnél idősebb embereknek, akik egész életükben mezőgazdasági munkásként dolgoztak,

3. kép. Adler Péter fényképe
a szoldkönyvéből

nagyon nehéz volt a bányában dolgozni. A bányászati tevékenység kiválasztásakor nem vették figyelembe az egyének életkorát, testfelépítését, fizikai és egészségi állapotát. Tehát egyéb kóros állapotok mellett szívbetegséget, a tüdő kavernás és infiltratív tuberkulózisát és a belek daganatát is megfigyelte a szerző ezeken az ártatlan parasztokon, akiknek egyetlen bűne az volt, hogy szerbek voltak.

A bányavállalatnak erős munkásokra lett volna szüksége, a szerbek pedig nem voltak hajlandók dolgozni. A munkaszolgálatosok parancsnokától függött, hogy a bányatársaság igényeit mennyire szolgálták ki.

Ennek a munkaszolgálatos egységnek az első parancsnoka a szó igazi értelmében vett parancsnok volt, egységének az apja. Minden rendelkezésére álló eszközzel megvédte a szerbek jogait a bányásztársaság igazságtalan állításaival szemben. Teljesen tisztában volt vele, hogy a szerbek nem végezték el a szükséges munkát, de egyiküket sem büntette meg soha. A bányásztársaság a felsőbb katonai hatóságokhoz fordult, őt elbocsátották. A következő parancsnokot kevésbé fogadták el a szerbek.

1943 júliusában a szerbek sztrájkba kezdtek. A bányásztársaság napi nyolc óráról tizenkét órára hosszabbította meg a munkaidőt. A társaságál nem találtak senkit sem, aki megszakította volna a sztrájkot, és ez egy rendkívüli esemény volt a magyar munkaszolgálat történetében. Minden ember engedelmeskedett a tisztek és tizedesek bármely parancsának, de senki sem volt hajlandó lemenni a bányába és továbbra is ott dolgozni. A sztrájk hajnali

A szerzőt először egy dél-magyarországi lakosokból álló, Jugoszláviából visszacsatolt munkaszolgálatos egységhez parancsolták. Az állampolgárságuk szerb volt, többségük nem beszélte a magyar nyelvet. Életkoruk huszonegy és negyvenöt között változott, sokuk az idősebbek körébe tartozott. A civil életben a többség mezőgazdaságban tevékenykedett, némelyikük gazdaságtulajdonos, míg mások ipari munkások voltak. Most elrendelték, hogy dolgozzanak egy szénbányában.

A háború eredményeként nagy szükség volt a különböző iparágakban és a bányákban dolgozó munkásokra, ennek kapcsán az állami hatóságok a munkaszolgálatosokkal pótolták a hiányt. Az ipari vagy bányavállalatok némi fizetést juttattak az államnak a munkaszolgálatosokért, azonban valamivel kevesebbet, mint általában a szabad munkavállalóinak. A dolgozó munkaszolgálatosok révén a katonaság

öt órakor vette kezdetét, amikor is a mintegy hatvan fős katonai alakulatnak kellett volna ott dolgoznia. Hat órakor, a nyolcórás munka befejezése után, mintegy hetven szerb jött ki a bányából, és szó nélkül azonnal csatlakoztak a sztrájkolókhöz. Úgy álltak, mint rendesen a katonák; meghallgatták a csapatparancsnokot, a bányatársaság egyik helyettesét és a várpalotai kerületi katonai parancsnokot, és minden győzködésre egyetlen válaszuk volt: »Nem tudunk több munkát végezni.«

Másnap reggel a fegyveres erők segítségével és géppuskákkal fenyegetve folytatták a munkát. Ennek ellenére elérték céljukat.

A katonai hatóságok között nagy volt a felzúdulás. Katonai vizsgálóbizottságot küldtek Várpalotára annak kiderítésére, hogy a szerbek összeesküdtek-e. A munkaszolgálatosok közül több mint százat hallgattak ki, egyik sem mondott semmit, amivel bárki személyesen büntethetővé vált volna. Mindenki azt mondta: »Nem esküdtünk össze, ez spontán cselekedet volt, és úgy éreztük, hogy igazságtalanságot követnek el velünk, ezért nem voltunk hajlandók folytatni munkánkat a bányában.« Végül a hadügyminisztérium is kiment ehhez a munkaszolgálatos egységhez és látogatása eredményeként megállapították, hogy a bányászársaságnak nincs joga megkövetelni a szerbektől, hogy több munkát végezzenek, mint a civil bányászai, és a szerbeknek igaza volt abban, hogy megtagadták a nyolc óra helyetti tizenkét órás munkaidőt. A bajforrás kiküszöbölésére a szerbeket Várpalotáról egy másik szénbányába vezényelték. A szerző közel egy évet töltött közöttük, és megtanulta szeretni és értékelni őket.

1944 márciusában hirtelen elvezényelték ettől a szerb alakulattól egy zsidóhoz. Ennek oka az volt, hogy az állami hatóságok tudomást szereztek arról a tényről, hogy a szerző nem tagja az Orvosi Kamarának, és ezért nem jogosult az orvosi munkavégzésre. A zsidó munkaszolgálatoshoz rendelték közmunkára, azonban egy véletlen folytán a munkaszolgálatos egység orvosaként dolgozott.

Ezzel a zsidó munkaszolgálatossal 1944 májusában – Magyarország hivatalos német megszállása után – áthelyezték a Pruth-völgybe körülbelül 40 vagy 50 km-re a fronttól.

Ellentétben a szerbvel a zsidó munkaszolgálatos egységgel a szerzőnek kevésbé voltak jó tapasztalatai. A szerbek közel azonos társadalmi szinten voltak, legalábbis nem volt nagy különbség köztük a kultúrájukban, képzettségükben. Másrészt a zsidó munkaszolgálatos alakulathoz, legalábbis abban, ahol a szerző szolgált, sokféle társadalmi szinten lévő ember dolgozott. A magánéletben jogászok, orvosok, gimnáziumi tanárok, mérnökök és zsebtolvajok voltak; most összevegyítve nem tettek különbséget közöttük. Ezen élet sanyarú körülményei között azok, akik jobb fizikai állapotban voltak, nem hátráltak meg attól, hogy lopjanak társaiktól. A művelt ember számára kínzásként hatott egyenlő szinten lenni az ilyen emberekkel. Az egység katonai személyzete egy parancsnokból, egy hadnagyból és tizenegy emberből állt. Karakterükre példaként szolgálhat az alábbi eset. Az egyik férfit lóórnek rendelték ki az alakulathoz. Kegyetlen volt a lovakkal, kiütötte az egyik ló szemét. Parancsnokunkat felháborította ez a kegyetlenség, és a lovak mellől a munkásokhoz parancsolta ezt az embert. A lovakat sajnálta, a zsidókat nem!

Közben megkezdődött a magyar hadsereg utolsó visszavonulása. A magyar hadsereget a nyugat-európai invázió és az orosz hadsereg Románián keresztül Magyarországra történő előre nyomulása kikényszerítette Galiciából és Bukovinából. A szerző kalandos úton megszökött a kassai visszavonuló erőktől.

A magyar erők tovább folytatták a harcot. A csata Budapestért folytatódott, amíg Magyarország fővárosát le nem rombolták. Feltételezem, hogy 1944-re mindenki tisztán látta a háború végét és a demokrácia győzelmét a barbárság felett. Ennek ellenére 1944 szeptemberében és októberében a szegedi és debreceni egyetemi orvosi karok professzorainak nagy része elmenekült Budapestre, amikor az orosz hadsereg közeledett. Néhányukban ott tudatosult a német erők kilátástalan helyzete, és egyszerre észlelték demokratikus szellemüket, emberi érzéseiket, csodálatukat a nyugati demokratikus kultúra iránt, és szeretetüket a brit és amerikai intézmények iránt, amelyeket néhány hónappal korábban még elítéltek. Budapesten a német és a magyar erők hosszú ellenállást tanúsítottak az oroszokkal szemben, és ebben a hosszan tartó zűrzavarban számos neves fasiszta, különösen a tudományos és kulturális szféra köréből, lehetőséget látott arra, hogy felajánlja segítségét a faji vagy egyéb okok miatt üldözött személyeknek. Budapest ostromlása volt a magyar történelem legsötétebb korszaka. 1944 októberében a fasiszta Horthy-kormány fegyverszünetet kért, de puccs kíséretében a magyar nemzeti szocialisták Szálasi irányítása mellett folytatták a harcot Hitlerrel karöltve.

A Szálasi-kormány korszaka a fasiszta bűnözők terrorja volt. A magyar középosztály túlnyomó többsége lelkük legmélyebb bugyraiban is fertőzött volt fasiszta eszmékkel, bár civilizáltabb modort képviselve. A faszizmus iránti hajlandóságukat többek között Szálasi államcsínyének sikere is bizonyítja, amelyet a magyar fegyveres erők aktív közreműködésével hajtottak végre. Mindazonáltal a legtöbben elutasították Szálasi és a segítőknek a nyilvánvaló terrorizmusát és barbárságát, nem voltak azonban tisztában saját felelősségüket illetően, abban, hogy támogatták azon ideákat, amelyek a nemzeti szocializmus elterjedéséhez vezettek.

Végezetül, Magyarország felszabadult a győztes orosz hadsereg segítségével és a régi romokon új állam épült; a harmadik Magyar Köztársaság.

Itt még nincs vége a háborúnak. Az új állam vezetőinek és az új demokratikus plénumnak kemény kötelessége megbüntetni mindazokat, akik felelősek voltak az elmúlt évtizedek eseményeiért. Azonban a múlt legkiemelkedőbb orvosai közül néhányan a felelős személyek között vannak. A közelmúltban a magyar orvosok demokratikus szakszervezetet hoztak létre, amelynek tagja minden orvos, azok kivételével, akiket politikai vonatkozásban bűnösnek találtak. Jelenleg ez az orvosokból álló szakszervezet az egyetlen hivatalos szerv, mely az orvosi szakma érdekeit szolgálja.”